

Ігор ЯКУБОВСЬКИЙ,

доцент кафедри основ архітектури
та архітектурного проектування
Архітектурного факультету
Київського національного університету
будівництва та архітектури,
кандидат архітектури,
Київ, Україна

Ihor YAKUBOVSKYY,

Associate Professor of the Department
of Architecture Fundamentals
and Architectural Fundamentals Design,
Faculty of Architecture,
Kyiv National University
of Construction and Architecture,
PhD in Architecture,
Kyiv, Ukraine

e-mail: yakubovskiy.iv@knuba.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9986-6469>

Матеріали районної преси Київщини про підтримку селянами курсу влади під час Голодомору 1932–1933 рр.: маніпуляції та реалії

У статті досліджуються особливості інформаційного наповнення районної преси Київщини про сприятливі для влади реакції в середовищі рядових селян на хлібозаготівлі 1932–1933 рр. як ключову ланку в механізмі Голодомору. Простежено закономірності розміщення в газетах повідомлень про різні види провладних практик колгоспників та одноосібників. Доведено маніпулятивний характер більшості таких матеріалів. Декларована газетами добровільність ініціатив знизу насправді була інспірована владою і з'являлася внаслідок застосування різноманітного тиску. Навіть інформація про показники виконання й перевиконання хлібозаготівельного плану містила сліди примусу до забезпечення відповідних показників. Фактично лише повідомлення газет про доноси селян, а також результативну для влади діяльність буксирних бригад були найбільш наближеними до реалій.

Ключові слова: Голодомор, районна преса, рядові селяни, влада, маніпуляції, Київщина.

Materials of the Local Media of Kyiv Region about Acceptance the Course of Authority by Peasant during the Holodomor of 1932–1933: Manipulations and Reality

The article is devoted to investigating the specific of the information of Kyiv region's local media to the conducive for authority cases of reaction of ordinary peasants for the grain procurement campaign of 1932–1933 as a key mechanism of the organization of Holodomor in Ukraine. The research strategy is based on the contextual analysis of different media materials against the broad background of the Holodomor, as well as the territorial and chronological representation of the newspaper's information about the typically similar practices of the peasants. The research focuses on the analyses of the following messages of the local media: freewill execution and over-execution grain procurement plan by farmers and members of collective farmers; appeals to execute this plan and to oblige to additional plans; freewill participation the farmers, which were forced to give own grain, in doing of brigades for searching and expropriation its in another peasants; denunciations, peasant's statement about advantage of the collective farm system. It was argued most of the newspaper's information was manipulative. The so-called voluntary initiatives of ordinary peasants, often declared by the local media, actually appeared under the influence of the authorities. The empiric potential of district press gives more background information of documentary materials. Only the materials pertaining to the denunciations of the ordinary peasants and to the activity of the brigades for grain procurement reflected the reality. The local media deepen the notion regarding the motives of the peasants and the measures which were used by authority to enable the emergence the conducive information in local media. It leads to the investigation of the models of peasants' existential choice, which were developed in the various circumstances during the Holodomor of 1932–1933.

Key words: Holodomor, local media, ordinary peasants, authority, manipulations. Kyiv region.

Не викликає сумніву, що в контексті з'ясування особливостей механізму Голодомору 1932–1933 рр. в Україні ґрунтового аналізу потребують життєві стратегії рядових селян, як зрештою, і сільської верхівки. У структурі ж джерельної бази дослідження проблеми особливе місце посідає районна преса. Суттєві втрати документального масиву (Боряк Г., 2013; 2020) зробили її потенційно найбільш об'ємним джерелом різноманітної емпіричної інформації. Насамперед це стосується відображення тих поведінкових моделей селян, які перебували у фарватері задумів влади. Однак повнота і достовірність саме цього сегмента викликає суттєві застереження.

Маючи за основну мету забезпечити суголосну сподіванням реакцію загалу селянства на політико-господарські кампанії, місцеві газети були покликані широко висвітлювати ставлення селян до заходів влади. Проте з огляду на ідеологічні потреби преса мусила підтримувати вигідний для неї баланс між розміщенням позитивних та негативних матеріалів та супроводжувати все актуальною риторикою. Це призводило до суттєвого коригування й препарування повідомлень, які потрапляли на газетні шпальти, а отже, накладало свій відбиток на інформаційні можливості преси. Водночас дослідження наявних у ній матеріалів крізь призму обов'язкового врахування цього чинника дає змогу не тільки відділити елементи реальної підтримки на селі стратегій влади від інспірованих проявів та інших смислових маніпуляцій, але й проливає додаткове світло на самі підходи верхівки до ідеологічного забезпечення свого курсу. Відтак аналіз районних газет Київщини під таким кутом без сумніву є актуальним дослідницьким завданням.

Комплекс проблем, пов'язаних з особливостями інформації районних газет Київщини (та й УСРР загалом) з приводу так званої провладної реакції рядових селян та сільської верхівки на політично-господарські кампанії 1932–1933 рр., ще не був предметом спеціального дослідження. Це відбиває загальну тенденцію уривкового використання матеріалів місцевих газет доби Голодомору. Лише останнім часом робилися спроби з'ясувати на прикладі Київщини та Чернігівщини інформаційного потенціалу таких газет стосовно деяких аспектів Голодомору (Лук'янець, 2020; Старовойт, Лук'янець, 2020). Зрештою, бракує і спеціальних ґрунтовних досліджень власне екзистенційного вибору селян Київщини як такого. Історіографічна ситуація представлена низкою спостережень з очевидним фокусом на формах спротиву (Кульчицький, 2013. С. 353–357; Махорін, 2017, С. 49–73).

Мета статті полягає у з'ясуванні закономірностей відображення на шпальтах районних

газет Київщини тих проявів життєвого вибору рядових селян, які влада видавала за підтримку свого курсу. Київщину взято в тогочасних адміністративно-територіальних межах Київської області, за винятком тих районів, які у жовтні 1932 р. відійшли до щойно утвореної Чернігівської області.

Районна преса, остаточно перетворена у 1930–1931 рр. на важливий елемент ідеологічного впливу влади на свідомість сільського загалу (Костів, 2021. С. 72–94), за визначенням мала пропагувати зразки підтримки «внизу» політично-господарських кампаній. Це й стало відправним пунктом формування інформаційного потенціалу районної преси щодо реакції пересічних селян на курс влади. Водночас остання навіть особливо й не приховувала, що прагне не відображення у пресі реального стану речей, а конструювання потрібного їй образу. У розпал Голодомору такий підхід отримав додатковий імпульс від секретаря ЦК КП(б)У М. Хатаевича. Його лист до всіх редакторів обласних та районних газет, обкомів і райкомів, опублікований на початку 1933 р., містив недвозначну тезу: «Газети повинні широко розгорнути на своїх сторінках дійовий, що мобілізує, показ самої механіки досвіду передових колгоспів і сільрад у боротьбі за хліб, допомагаючи відсталим підхоплювати, засвоювати й застосовувати в себе цей досвід»¹. Реалізація цієї настанови та суміжних з нею попередніх і подальших вимог московського та харківського партійного керівництва вимагала дотримуватися сприятливого для влади співвідношення, виставляючи на передній план позитивні для неї практики як сільрад та колгоспної верхівки, так і рядових селян. Звідси був один крок до нав'язування чи приписування сільському населенню тих чи інших конкретних заходів, які видавали за прояв ініціативи низів. Аналогічний за своєю суттю вплив здійснювали районні органи влади, які через газети мали змогу демонструвати адекватну реакцію на вимоги верхніх ешелонів. Інша справа, наскільки редакції газет виявилися інтелектуально спроможними досягти бажаного результату, вміло приховуючи свої маніпулятивні технології. Крім того, не слід відкидати ймовірність просочення в колективи редакцій осіб, які не поділяли поглядів керівництва, особливо щодо розкручування спіралі Голодомору, й могли свідомо закладати у змістовну частину газет матеріали, що опосередковано сигналізували про реальний стан справ.

Відтак сукупність повідомлень про підтримку рядовими колгоспниками різних заходів влади, а також ініціювання якихось закликів та дій слід

¹ Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Відділ формування та використання газетних фондів. *Коллективіст*. Бориспіль. 7 січня 1933 р. № 3.

пропускати крізь фільтр можливого інспірування районною владою чи власне газетою. Отже, районні газети, подібно до випадку з відображенням позиції сільської верхівки, принципово не можуть розглядатися як дзеркало реальної ситуації в середовищі сільського загалу. Водночас вони дають зрозуміти головні тенденції та містять багатий емпіричний матеріал про життєві стратегії рядових селян для подальшого аналізу з урахуванням інших різновидів джерел.

Інформаційний потенціал районних газет Київської та Чернігівської областей охоплює увесь можливий спектр реакції рядових селян на зусилля влади. До всього це однаково стосується як одноосібників, так і колгоспного сектора. Кожна з районних газет, як могла, намагалася дотриматися згаданого вище балансу між сприятливими та негативними проявами. Але на практиці виходило не завжди. У більшості районів інформація про позитивні для влади тенденції щодо хлібозаготівлі розчиняється у повідомленнях, які викликали гостру критику. З огляду на систему координат, у яких функціонували газети, це свідчить про явно недостатню кількість позитивних наочних випадків, придатних для популяризації. Більше того, між рядками свого листа це визнавав і М. Хатаевич у закидах на адресу редакцій: *«Найбільша вада більшовицьких газет України є майже цілковита відсутність показу передових колгоспів, сільрад і партосередків у боротьбі за хліб, показу передових ударників колгоспного будівництва»*².

Такий стан справ опосередковано підсилює думку про інспірування наведених у газетах ініціатив чи їхньої частини з боку рядових селян щодо хлібозаготівлі та грошової позики. Знову ж таки лист М. Хатаевича і тут став у пригоді. Цього разу секретар ЦК КП(б)У прямо пише про схильність редакцій районних газет до «вигадування», щоправда, веде мову лише про методи хлібозаготівлі: *«Ніж вигадувати в редакційному кабінеті нові методи кращої організації хлібозаготівель, налагоджування масової роботи в боротьбі за хліб, роботи з колгоспним активом — краще було б постійно виявляти і показувати наявні приклади доброї роботи окремих партосередків, колгоспів і сільрад, детально й широко висвітлювати перед усіма іншими районами, колгоспами, сільрадами і партосередками цей досвід»*³.

Часом газети приписували пересічним селянам відверто нереальні ініціативи, як-от: тальнівська «За суцільну колективізацію», де 8 січня 1932 р. повідомлялося, що сусідній Кам'янецький район виконав план і сформував буксирну бригаду з 30 чоловік до сіл Тальнівського району Лисича Балка, Корсунка, Зеленків, Заліське. До цих сіл

прибула і бригада з Городища на чолі з секретарем райкому партії Охріменком, а також бригада з Київського міського партії. Отже, справи в цих селах визнавалися дуже кепськими. Та попри це газета зненацька стверджувала: «Соціалістична допомога від передових районів викликала хвилю ентузіазму з боку колгоспників-ударників, до лав ентузіастів боротьби за хліб стають дедалі більше колгоспників, активістів»⁴. На такому тлі тьмяніють численні пропагандистські кліше в інших газетах про те, що колгоспники оголошують себе ударниками.

Зрозуміло, що з ідеологічної точки бачення крен у бік висвітлення негативних практик був явно шкідливим для влади. Але переламати тенденцію не дозволяло саме життя. Газети й у 1933 р. рясніли звинуваченнями на адресу і сільської верхівки, і рядових селян, тоді як позитивні для влади матеріали, попри всі старання, залишалися швидше поодинокими випадками. І чи не єдиними повідомленнями, які заслуговують на повну довіру, є дані про самі факти виконання планів, знеособлені й персоніфіковані. Газети радо друкували прізвиська одноосібників, яких вдалося змусити виконати доведені хлібозаготівельні завдання, як-от у випадку з рокитнянською «Колгоспник Рокитянщини». Там 26 січня поруч із гаслами «Дійти до кожного контрактанта», «Викорчувати з корінням голе адміністрування в практиці хлібозаготівлі», «Допомогти контрактантові виправити помилки та сплатити хлібний борг державі» було вміщено перелік одноосібників-ударників із с. Василів: Ситник Микола — 103 % плану, Пономаренко Гапка — 102 %, Деребера Андрій — 101 %, Деребера Грицько — 100 %, Гончаренко Михайло — 100 %⁵.

Загалом блок позитивних для влади повідомлень районної преси представлений різноманітною інформацією про нібито ентузіазм колгоспників та одноосібників. Можна зауважити тематичну однотипність заміток про ініціативи «знизу» в різних районах. Це однозначно видає зрежисованість владою. Під затребувані шаблони редакції газет підбирали підхожі кандидатури серед рядових селян. Районній пресі мало було оприлюднення ухвал колгоспів і сільрад щодо ініціатив з приводу зустрічних планів, закликів до сусідніх суб'єктів брати з цього приклад, а також рапортів про виконання «зустрічок». Газети заходилися вміщувати листи рядових селян, колгоспників та одноосібників. Перші нібито добровільно брали на себе зобов'язання здати лишки зі свого присадибного господарства, другі закликали

⁴ Там само. *За суцільну колективізацію*. Тальне. 8 січня 1932 р. № 3.

⁵ Там само. *Колгоспник Рокитянщини*, Рокитне. 28 січня 1932 р. № 10.

² Там само. 7 січня 1933 р. № 3.

³ Там само. 7 січня 1933 р. № 3.

інших одноосібників слідом за ними не тільки виконати доведений хлібозаготівельний план, а й здійснити додаткові поставки.

Показовим прикладом можуть бути матеріали про зустрічні плани під час хлібозаготівлі 1931–1932 рр. Зокрема, Білоцерківська «Радянська нива» 16 лютого 1932 р. помістила на своїх шпальтах лист селян із с. Фурси такого змісту: «Ми, колгоспники артїлі “Незаможник” Петренко П.М., Красножон К.П., точно облічили свої потреби і знайшли, що з хліба, одержаного на трудодні і який залишається на сьогодні в кожного з нас, ми маємо змогу продати державі ще 3 пуди лишків. Ми виконуємо гасло партії про те, щоб усі товариші лишки хліба продати державі і цим жорстоко ударити на глитая та приватника. Всіх колгоспників та контрактантів закликаємо піти за нашим прикладом»⁶.

У Тальному наприкінці січня 1932 р. було організоване звернення районної конференції трудящих-одноосібників, які успішно виконали контракційні зобов'язання, до всіх селян, яке навіть на рівні термінології та стилю відверто режисоване: «Ми трудящі-одноосібники, що виконали свої контракційні угоди, заявляємо твердо, що хліб є, що його треба взяти, що балаканина про “нереальність” плану є роботою куркуля і його агентів-опортуністів. Ми вимагаємо від бідняків і середняків, що не виконали своїх контракційних зобов'язань, виконати їх будь-що протягом січня». Підписанти зобов'язувалися «взяти на буксир» відмовників та вимагали «рішучих заходів до тих контрактантів, що злісно не виконують своїх контракційних зобов'язань і цим самим перетворились на спільників куркулів»⁷. Пропонувалося виконати всі плани до січня.

Але задум провалився, що знову ж таки свідчить про його штучність, а подальша реакція газети лише підсилює враження. 17 лютого вона ініціювала чергове звернення, цього разу від колгоспників та контрактантів с. Глибовець, а вже наступного дня помістила лист-підтримку від катеринопільців. Глибовчани закликали оголосити в районі з 17 до 23 лютого п'ятиденник червоних валок і здати 1000 тонн хліба. Катеринопільці, які виконали план, нібито пішли ще далі, зобов'язавшись здати додатково 9 центнерів, бо село загалом не довиконало⁸.

Не відставали в пропагуванні небаченого ентузіазму селян також інші газети. «Колгоспник Рокитянщини» писав 3 лютого 1932 р., що в с. Савинці одноосібник Роман Кривошея здав

понад норму 2 пуди жита, а Федір Литвин, довідавшись, що недовиконав план, враз прозрів і здав 7 пудів⁹. У Богуславському районі газета пропагувала приклади із с. Гулі, де одноосібники Ничипір Матвієнко, Мусій Матвієнко, Харета Пилипенко виконали план, а перший з них замість 18 пудів здав 90 пудів 30 фунтів. Крім того, всі вступили до колгоспу¹⁰. Ця ж газета оприлюднила звернення бідняків і середняків с. Зеленьки з ініціативою про виконання хлібозаготівельного плану¹¹. Ставищанська «Комуніст» у числі за 24 січня 1932 р. помістила низку очевидно інспірованих листів рядових селян на доказ того, що нібито хліб у селах є, але його поховали. Ось, приміром, лист Марії Христюк, яка замість 16 пудів здала 20, а в листі до газети закликала всіх піти за її прикладом, вмістивши потрібну для влади тезу: «Брешуть куркульські наймити, шкурники, хліб є, але його ми повинні взяти в нещадному бою з класовим ворогом та його спільниками»¹².

На такому тлі преса часто намагалася вбити клин між сільським загалом та верхівкою села. Очевидно, це робилося тоді, коли в районі були незадоволені останньою. Теза про те, що в правліннях колгоспів та сільрадах орудують куркулі чи куркульські агенти постійно супроводжує повідомлення про невиконання будь-яких планів — основного, зустрічного, насінневого, реалізації позики тощо. У таких випадках на початку 1932 р. протиставлялося начебто палке бажання низів висунути зустрічний план та протилежна позиція сільрад чи управ колгоспів. Приміром, богуславська газета писала, що в колгоспі імені Ворошилова с. Баране Поле колгоспники висунули зустрічний план, але управа досі не вивезла зерно на зсипний пункт. А в с. Семигори голова споживтовариства Арійон Матвієнко п'яним розігнав збори контрактантів¹³. Редакційна стаття білоцерківської газети інформувала, що у с. Піщана колгоспники «подають пропозицію щодо вивершення зустрічного плану», а такі, як Вареник, нють про нереальність плану¹⁴. 20 лютого ця ж газета повідомляла, що в с. Фурси селяни перемелювали соломі, щоб вилучити для виконання плану додаткове зерно, але голова колгоспу Трохимець розпорядився припинити¹⁵.

⁹ Там само. *Колгоспник Рокитянщини*. Рокитне. 6 лютого 1932 р. № 13.

¹⁰ Там само. *Шлях колгоспника*. Богуслав. 21 грудня 1931 р. № 130.

¹¹ Там само. 15 лютого 1932 р. № 21.

¹² Там само. *Червоний Колективіст*. Ставище. 24 січня 1932 р. № 13.

¹³ Там само. *Шлях колгоспника*. Богуслав. 18 січня 1932 р. № 8.

¹⁴ Там само. *Радянська нива*. Біла Церква. 12 лютого 1932 р. № 22.

¹⁵ Там само. 20 лютого 1932 р. № 28.

⁶ Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Відділ формування та використання газетних фондів. *Радянська нива*. Біла Церква. 16 лютого 1932 р. № 25.

⁷ Там само. *За суцільну колективізацію*. Тальне. 20 січня 1932 р. № 8.

⁸ Там само. 18 лютого 1932 р. № 20.

«Коллективіст Переяславщини» писав 10 серпня 1932 р., що в с. Великі Каратулі голова колгоспу Різник зривав хлібозаготівлю, але рядові колгоспники його нібито викрили¹⁶.

Ситуацію, яку важко уявити в реальному житті, без тіні сумніву двічі описує бориспільська газета. 11 лютого 1932 р. там зазначалося, що в колгоспі імені Г. Петровського с. Григорівка заможні селяни на зборах агітували не виконувати зустрічного плану, що, однак, не сподобалося нібито свідомій бідності. Вона збрала ще одні збори й ухвалила взяти зобов'язання щодо зустрічного плану. Їхнім прикладом запалився один із одноосібників, який здав 1 центнер зерна¹⁷. 27 січня газета писала, що начебто бідняки колгоспу імені Г. Петровського із с. Велика Стариця на загальних зборах висунули зустрічний план у розмірі 65 пудів. А колгосп із 249 заявлених пудів зустрічного здав лише 112¹⁸.

Восени 1932 р. бравурні зобов'язання та заклики з'являються у зв'язку з новою хлібозаготівельною кампанією. Подібні матеріали не тільки створювали сприятливе для влади ідеологічне тло, але й працювали на далеку перспективу у частині відкидання звинувачень в організації Голодомору шляхом насильного й надмірного вилучення зерна. У чистому вигляді це проступає, зокрема, з наскрізь пропагандистського листа колгоспника Якова Дзідзінського із с. Глушки, надрукованого білоцерківською «Радянською нивою» 30 вересня 1932 р. під заголовком «У колгоспі я поліпшив свій добробут». Як знуцання для сучасників і дуже вигідний у майбутньому для влади аргумент лунали його слова: «Цього року забезпечення збільшилося. Так, наприклад, до 1 вересня я одержав хліба 32 пуди та ще належить ярини 32 пуди, до кінця операційного року я вироблю ще 100 трудоднів — буде що одержувати (я вже не говорю про грошову оплату, а припаде на трудодень теж чимало, крім хліба). Отже, наш добробут залежить цілком від наслідків нашої праці, від нас самих, від живих людей, як казав про це тов. Сталін)... Праця в колгоспі остаточно переконала мене, що тільки колгоспне господарювання поліпшить наш добробут»¹⁹.

10 березня 1933 р. в розпал смертності від голоду ця ж газета надрукувала схожого листа колгоспниці Софії Моргун, покликаною навіяти враження про нормальність ситуації на селі, більше того, про добробут тих людей, які сумлінно працювали в колгоспі:

«Працюючи в колгоспі, я цілком забезпечена матеріально. Протягом 1931 року я мала 160 вироблених трудоднів. За це одержала від колгоспу 245 кг хліба. Цього року (1932) я виробила лише на полі 127 трудоднів. На вироблені трудодні я одержала від колгоспу 4678 кг хліба. Тепер на відзнаку міжнародного дня жінок 8 березня беру на себе зобов'язання протягом 1933 року виробити на польових роботах 200 трудоднів. Викликаю на змагання за найбільшу кількість трудоднів та найкращу якість роботи колгоспниць Жеребко Палажку, Шевченко Варку та ударницю з колгоспу «Нове життя» Мовчан Килину»²⁰.

Газети містять також численні матеріали, покликані переконати, що жертвовність «правильних» селян не обмежувалася радісним висуванням зустрічних планів, а й сягала публічного визнання власних проступків з приводу попереднього небажання виконувати хлібозаготівельні завдання та готовності негайно здати заборгований хліб буксирній бригаді. Опосередковано це свідчить про використання під час кампанії методів психологічного тиску з метою морально надломити селян і змусити до самоприниження. Так, богуславська газета, ведучи мову в січні 1932 р. про ситуацію в с. Бієвці, пропагувала вчинок одноосібника Данила Глуценка, який ініціював зустрічний план у розмірі 7 пудів зерна, хвалила інших одноосібників за виконання плану, а також помістила самокритику середняка Лавріна Зайченка: «Я визнаю себе злочинцем перед державою і здаю добровільно у хлібозаготівлю захований хліб»²¹. В інших числах ця газета зі зрозумілою метою схвалювала «прозоріння» одноосібників з інших сіл. Повідомлялося, зокрема, що в с. Медвин буксирна бригада Веретільника за 5 днів вибрала 56 пудів хліба з 20 хат, який «добровільно здали контрактанти», в с. Яхни контрактант Павло Буртовий добровільно здав 18 пудів пшениці²². Тальнівська районна газета відзначала перевиконання плану контрактантами із с. Гордашівка Володимиром Кулібабою (на 4 ц) та Петром Бондаренком (на 1 ц). Паралельно закликала усіх колгоспників іти слідом 4 селян із с. Вербівець, які здали свої лишки²³.

У частоколі типологічно подібних повідомлень заслуговують на увагу ті з них, де йдеться про те, що до буксирних бригад у січні — лютому 1932 р. пішли контрактанти, які перед цим виконали під примусом доведений план хлібозаготівлі. Подібна інформація з'явилася одразу в багатьох газетах, що однозначно свідчить про

¹⁶ Там само. *Коллективіст Переяславщини*. Переяслав. 10 серпня 1932 р. № 86.

¹⁷ Там само. *Коллективіст*. Бориспіль. 11 лютого 1932 р. № 18.

¹⁸ Там само. 27 січня 1932 р. № 11.

¹⁹ Там само. *Радянська нива*. Біла Церква. 30 вересня 1932 р. № 127.

²⁰ Там само. 10 березня 1932 р. № 29.

²¹ Там само. *Шлях колгоспника*. Богуслав. 27 січня 1932 р. № 11.

²² Там само. 30 січня 1932 р. № 12.

²³ Там само. *За суцільну колективізацію*. Тальне. 31 січня 1932 р. № 12.

чергову кампанію влади, а не про спонтанну ініціативу знизу. Однак той факт, що серед одноосібників знайшлося чимало людей, які зламалися й пішли вичавлювати хліб у таких, як вони самі, дає важливу поживу для з'ясування спектра поведінкових стратегій рядових селян під час Голодомору.

Так, богуславська районна газета 3 лютого писала, що в с. Карапиші «до бригади вливалось по декілька чоловік, що вчора виконали свої завдання. Вчорашні нездавці хліба сьогодні добровільно здавали все, що з них належало, добровільно йшли до бригади і вимагали виконання завдань від всіх, хто ще не виконав»²⁴. У с. Чепеліївка одноосібник Федот Пророк, виконавши план, «ходить по кутку»²⁵. Тальнівська газета повідомляла, що у в колгоспі «Перебудова» із с. Вербівець на виконання ухвал зазначеної вище районної конференції одні одноосібники взяли на буксир інших. Перераховуються й ті, в кого це найкраще вийшло: Грицько Лизогуб, Кіндрат Пуць, Олекса Гірник, Василь Харченко, Поліщук. Разом вони зібрали 45 ц. Долучення контрактантів до буксирних бригад газета фіксує і в с. Корсунка²⁶.

Паралельно газети активно пропагували факти не стимульованого буксирними бригадами виконання та перевиконання планів колгоспами та одноосібниками. У який спосіб це насправді досягалось на тлі масових повідомлень про нерезальність планів для сусідніх сіл і господарств, залишалося за дужками. Але подібні публікації були, за задумом, покликані відтінити нібито наявність хліба на селі та пояснити невиконання планів безгосподарністю, спротивом «куркулів» і неналежною роботою сільського активу та уповноважених.

Курсові на вичавлення із селян решток під посівну 1932 р. газети теж прагнули надати вигляду добровільного піклування рядових колгоспників про формування насінневих фондів. Назагал витрушування останнього зерна оформлювалося як добровільна позика з боку селян, яка підлягала поверненню з урожаю 1932 р. При цьому в газетах поруч (навіть в одному й тому ж числі) уміщували повідомлення, які прямо суперечили ідеї про можливий ентузіазм селян і навпаки свідчили про примус «згори». По-перше, багато матеріалів стосувалося впровадження владою механізму повернення того зерна, яке начебто колгоспникам передали на трудові. Тепер воно мало скеровуватися до

²⁴ Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Відділ формування та використання газетних фондів. *Шлях колгоспника*. Богуслав. 3 лютого 1932 р. № 14.

²⁵ Там само. 6 лютого 1932 р. № 17.

²⁶ Там само. *За суцільну колективізацію*. Тальне. 22 січня 1932 р. № 9.

насінневих фондів. Зрозуміло, що в будь-якому випадку важко сподіватися на позитивне сприйняття селянами подібної перспективи. Хоча і в цьому аспекті газети намагалися розмістити матеріали про ініціативу «знизу». По-друге, районна преса друкувала й інформацію про відвертий спротив.

Прикладом невдалого пропагандистського ефекту може бути білоцерківська «Радянська нива» від 31 березня 1932 р. Спершу в передовиці дісталось бригадирові із с. Шкарівка М.П. Гальченкові за те, що той відмовлявся віддати під посів власне зерно. Іншими словами, йшлося про застосування тиску з боку влади. Проте далі за вірець брали колгоспників Василя Онопрієнка та Штика. Перший перевиконав зобов'язання, другий позичив колгоспу 4 пуди ячменю. Зрештою, апофеозом стало розміщення листа колгоспника Захарченка із с. Роток: «Я колгоспник с-г артілі Перемога даю в позику колгоспові 2 пуди збіжжя і викликаю на це ж саме таких т.т. колгоспників Хоменка Антона, Ярмоленкову Оксану, Кравченка Максима, Давідкова Гаврила, Перехрестенка Ф., Онопрієнка Якова»²⁷.

Богуславська «Шлях колгоспника» почала друкувати повідомлення про альтруїстичне бажання селян повернути надміру розподілений на трудові хліб. У с. Савинці колгоспники-бідняки ухвалили віддати те, що отримали понад трудові, а «передові бідняки самі показали, як це треба зробити»²⁸. У с. Зеленьки колгоспник-незаможник І. Комлин на зборах запропонував передати частину хліба із зароблених трудових. Він сам здав 1 пуд, а слідом 15 колгоспників по 1–2 пуди²⁹. Тальнівська районна газета пропагувала одноосібників Петра Бабенка та Івана Коноваленка, які виконали план і викликали на змагання відповідно Дем'яна Гончаренка та Теофіла Бондаря³⁰. Не відставала і газета «Колгоспник Рокитянщини». 28 січня газета констатувала, що в колгоспі «Червоний Жовтень» с. Острійки «багато колгоспників одержало більше хліба, ніж їм належало на трудові», а тепер вони начебто добровільно повернули вже 44 пуди³¹.

Під час хлібозаготівельної кампанії 1932–1933 рр. в районній пресі збереглася попередня тенденція. Газети йшли второваним шляхом, намагаючись наситити свої шпальти прикладами

²⁷ Там само. *Радянська нива*. Біла Церква. 31 березня 1932 р. № 45.

²⁸ Там само. *Шлях колгоспника*. Богуслав. 15 лютого 1932 р. № 24.

²⁹ Там само. *Шлях колгоспника*. Богуслав. 21 лютого 1932 р. № 24.

³⁰ Там само. *За суцільну колективізацію*. Тальне. 14 лютого 1932 р. № 18.

³¹ Там само. *Колгоспник Рокитянщини*. Рокитне. 28 січня 1932 р. № 10.

підтримки пересічними селянами курсу влади на безумовне виконання нереального хлібозаготівельного плану та засудження «куркульського спротиву». За різновидами проявів інформаційне наповнення не зазнало принципових змін. Комплекс повідомлень про хлібоздавальницькі ініціативи рядових селян проливає світло на той факт, що задача із викачування якомога більшої кількості хліба залишалася без змін. І все обставлялося нібито ініціативами «знизу». Додатковим аргументом на цей рахунок є поширення відповідних підходів навіть на Олевщині, де виробництво товарного хліба не належало до пріоритетів у господарському комплексі. Що вже говорити про зерноорієнтовані райони.

Так, 21 серпня «Більшовик Олевщини» надрукував вартий наведення повним текстом лист бідняка одноосібника М. Гриба: «Я крайній бідняк одноосібник Гриб М., вільнений від с.г. податку та хлібозаготівлі, визнаючи важливість хлібозаготівельної кампанії, бажаю взяти участь в соцбудівництві, виношу на хлібозаготівлю добровільно один пуд жита і закликаю піти за моїм приладом голову сільКНС Волічука О., Охримчука О.П., Глухенького Митра, Ткача Івана, Стафійчука Хому та ін.»³². 25 серпня 1932 р. Олевська районна газета повідомляла, що бідняки С. Козачок та Я. Козачок добровільно здали відповідно 25 і 16 кг збіжжя³³. Через шість днів ця газета надрукувала статтю «Біднота висунула зустрічний план», де йшлося про те, що в Дубовицькій сільраді бідняки додатково здали таку кількість зерна: Ф. Проминчук — 2 пуди, М. Левченко — пуд, Яковенко — 20 фунтів, Ф. Вознюк, який був звільнений від хлібозаготівлі, — 12 кг³⁴. В обох числах газети наводяться промовисті цифри зданого хліба. Вони жалюгідні. Ініціювати заготівлю такої мізерної кількості просто не випадало. Це не може не наштовхувати на думку, що із селян просто вичавили ледь не останнє, подавши під приправою добровільної акції свідомої частини селян.

На початку 1933 р. преса знову почала друкувати явно інспіровані в умовах Голодомору повідомлення про ініціативу «знизу» щодо формування насінневих фондів коштом добровільного здавання решток зерна колгоспниками. Показовим прикладом може бути замітка в білоцерківській районній газеті від 8 січня 1933 р. про те, що в с. Б. Греблі, якому не вистачає 40 % посівного матеріалу, рядові колгоспники начебто горять бажанням здати власне зерно, а сільська верхівка проти: «Колгоспники, що мали засів на садибах, у відповідь на рішення партії та уряду

зобов'язалися засипати, здати певну частину урожаю з городів до насінфонду. Управа колгоспу по-куркульські поставилася до заходів передовиків. Хоч ми й сіяли, та не здамо ні зернини, нам ще належить з колгоспу, — заявляють правлінці»³⁵.

Районна преса охоче вмещувала на своїх шпальтах повідомлення про ухвали сільських зборів з приводу виселення заможних селян, які не виконували хлібозаготівельні плани. Замітки були покликані навіть враження про повну підтримку низами «рішучого наступу на куркулів». Приміром, малинська газета опублікувала повідомлення, що 29 листопада на пленумі сільради с. Новаки 11 чоловік на чолі з головою релігійної громади Максимом Храпейчуком та церковним старостою Іваном Храпейчуком виступили проти подальшої хлібозаготівлі. У відповідь пленум ухвалив рішення про висилку їх за межі України³⁶.

Поширеною темою на сторінках районних газет була діяльність буксирних бригад. Усі без винятку районні газети пропагували успішні зразки вилучень хліба «буксирами», часто містили інформацію не тільки про керівників бригад, а й рядових виконавців, нещадно критикували у випадку відсутності видимих результатів. У деяких районних газетах фіксувалося, скільки саме буксирним бригадам вдалося виявити прихованого зерна, як-от у канівській за 9 січня 1932 р., де йдеться про те, що сформовані профспілками буксирні бригади сумарно виявили 204,3 центнера збіжжя³⁷. Іншим напрямком стали звинувачення, спрямовані на буксирні бригади в період нібито боротьби з перекрученнями «революційної законності».

Зрештою, районні газети містять інформацію і про таку ганебну життєву стратегію деяких селян, як доноси на односельців. Преса відверто популяризує ці дії, як-от богуславський «Шлях колгоспника», який 21 лютого 1932 р. писав, що в с. Бієвці колгоспниця Наталка Дуб донесла на колгоспника Сергія Мартиненка, який сховав 36 пудів збіжжя, а в с. Потоки 92-річний Остап Радченко доніс на комірника колгоспу «Червоний Жовтень» Дем'яна Бойка, який взяв собі в коморі боршна, а Грицьку Сороці дав 1 пуд³⁸.

Аналіз матеріалів районної преси Київщини, які інформували про сприятливі для політичних кампаній влади тенденції в середовищі рядових селян, засвідчує, що насправді вони мали суттєву

³⁵ Там само. *Радянська нива*. Біла Церква. 8 січня 1932 р. № 4.

³⁶ Там само. *За більшовицькі темпи*. Малин. 5 грудня 1932 р. № 2.

³⁷ Там само. *Соціалістична перемога*. Канів. 9 січня 1932 р. № 4.

³⁸ Там само. *Шлях колгоспника*. Богуслав. 21 лютого 1932 р. № 24.

³² Там само. *Більшовик Олевщини*. Олевськ. 21 серпня 1932 р. № 113.

³³ Там само. 25 серпня 1932 р. № 115.

³⁴ Там само. 31 серпня 1932 р. № 117.

маніпулятивну складову. Поява однотипних повідомлень в один і той самий час в газетах з різних куточків регіону свідчить про режисуру «згори» та інспірування владою і редакціями ініціатив «знизу». Добровільність та прояв власної волі насправді здебільшого були результатом тиску. Йдеться про інформацію газет з приводу ініціатив рядових селян щодо зустрічних планів, збільшення хлібоздавання одноосібниками понад план, закликів наслідувати приклад тих, хто виконав і перевиконав план, псевдодобровільних рішень віддати державі приховане збіжжя. Навіть участь селян у роботі буксирних бригад не обійшлася без явного примусу. Тільки в такий спосіб можна пояснити появу на шпальтах районних газет інформації про долучення до цих бригад тих одноосібників, з яких щойно витягнули

зерно. Фактично лише повідомлення газет суто про показники виконання хлібозаготівельного плану, а також про доноси та результативну для влади діяльність буксирних бригад були найбільш наближеними до реалій. Хоча й тут залишалося поле для маніпуляцій, якими прикривали брак ініціативи «знизу».

При цьому з-поміж джерел з історії Голодомору саме районні газети містять найбільше емпіричного матеріалу про маніпулятивні технології влади з організації у пресі повідомлень про підтримку курсу, особливо у просопографічному вимірі. Без емпірики газетних матеріалів неможливо зрозуміти ступінь поширення практик, відображених у документальній складовій. А поєднання джерел цих видів спроможне дати синергетичний ефект.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Боряк Г. «Архівоцид» в Україні 1934–1960-х рр. як наслідок Голодомору. *Голод в Україні у першій половині ХХ століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947). Матеріали Міжнародної наукової конференції*. Київ, 20–21 листопада 2013 р. Київ, 2013. С. 13–18.
- Боряк Г. «Знищено шляхом спалення...»: невідомий документ з історії архівоциду (Акт знищення Урядового архіву України у липні 1941 р.). *Academia Terra Historiae. Студії на пошану Валерія Смолія: у 2 кн*. Київ: Інститут історії України НАНУ, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ», 2020. С. 531–560.
- Костів М.Б. Регіональна преса УСРР як інструмент комуністичної пропаганди на Чернігівщині (1929–1933): дис. на ступінь доктора філософії. Запоріжжя, 2021. 297 с.
- Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 2. Київ: Темпора, 2013. 628 с.
- Лук'янець К. Радянська районна преса Чернігівщини у 1932–1933 рр.: джерелознавчий аспект. *Сіверянський літопис*. 2020. № 4. С. 131–141.
- Махорін Г.Л. Форми опору українського селянства у часи Голодомору 1932–1933 рр. Житомир: Євенок О.О. 2017. 126 с.
- Старовойт С., Лук'янець К. (2020). «Чорні дошки» — репресивна складова Голодомору на сторінках української регіональної преси. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ: НБУ імені В. Вернадського, 2020. Вип. 26. С. 258–275.
- Якубовський І. Сільські вчителі і Голодомор 1932–1933 років: низова преса як індикатор стратегій влади. *Київські історичні студії*. 2022. № 2 (15). С. 76–83.

REFERENCES

- Boriak, H. (2013). «Arkhivotsyd» v Ukraini 1934–1960-kh rr. yak naslidok Holodomoru. *Holod v Ukraini v Ukraini u pershii polovyni XX stolittia: prychny ta naslidky (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947). Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*, Kyiv 20–21 lystopada 2013 r., Kyiv, pp. 13–18 [in Ukrainian].
- Boriak, H. (2020). «Znyshcheno shliakhom spalennia...»: nevidomyi dokument z istorii arkhivotsydu (Akt znyshchennia Uriadovoho arkhivu Ukrainy u lypni 1941 r.). *Academia Terra Historiae. Studii na poshanu Valeriiia Smoliia u 2-x kn*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU; DU «Instytut vsesvitnoi istorii NANU», pp. 531–560 [in Ukrainian].
- Kostiv, M. B. (2021). *Rehionalna presa yak instrument komunistychnoi propahandy na Chernihivshchyni (1929–1933)*. Dys. na stupin doktora filosofii, Zaporizhzhia, 297 p. [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, S. (2013). *Chervonyi vyklyk. Istoria komunizmu v Ukraini vid yoho narodzhennia do zahybeli*. Vol. 2, Kyiv: Tempora, 628 p. [in Ukrainian].
- Lukianets, K. (2020). *Radianska raionna presa Chernihivshchyny u 1932–1933 rokakh: dzhereloznavchy aspekt*. Siverianskyi litopys, 2020, No 4, pp. 131–141 [in Ukrainian].

- Makhorin, H. L. (2017). *Formy oporu ukraïnskoho selianstva u chasy Holodomoru 1932–1933*. Zhytomyr: Yeveniuk O. O., 126 p. [in Ukrainian].
- Starovoi, S., & Lukianets, K. (2020). «Chorni doshky» — represyivna skladova Holodomoru na storinkakh ukraïnskoi rehionalnoi presy Rukopysna ta knyzhova spadshchyna Ukrainy. Kyiv: NBU imeni V. Vernadskoho, 2020, No 26, pp. 258–275 [in Ukrainian].
- Yakubovskiy, I. (2022). The Country Teachers in the Holodomor of 1932–1933: Regional Media as an Indicator of Authority Strategies. *Kyiv Historical Studies*, 2022, No 2 (15), pp. 76–83 [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 15.03.2023 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
(CC BY-NC-SA 4.0)